

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-4-68-57>

УДК 373.31

Гриценко В.М.

Київський університет імені Бориса Грінченка

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ ПРОЕКТІВ

Анотація. У статті висвітлено особливості формування громадянської компетентності в учнів початкової школи, охарактеризовано структурні компоненти компетентності (когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний, творчо-продуктивний). Розглянуто умови застосування методу проектів та наведено ряд переваг використання проектної діяльності в Новій українській школі, специфіка використання та класифікацію проектів у сучасній школі. Наведено орієнтовний перелік тем проектів, під час роботи над якими, учні усвідомлюють норми поведінки в соціумі, розширюють уявлення про значення держави, поглиблюють власні знання про життя в соціумі. Подано авторську розробку проекту, що спрямований на засвоєння учнями громадянських знань та розвиток громадянських навичок.

Ключові слова: компетентність, громадянська компетентність, метод проектів, проекти, проектна діяльність, компетентнісний підхід, початкова школа.

Hrytsenko Viktoriia

Borys Grinchenko Kyiv University

FORMING A CIVIL COMPETENCES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS BY MEANS OF PROJECT

Summary. The article highlights the features of the formation of civil competence in primary school students, characterized by structural elements of competence (cognitive, motivational and value, activity, creative productive). The formation of a student-citizen is one of the most urgent tasks of modern education. Most scientists support the view on the definition of civil competence as the ability of a person to realize himself in civil life. It is determined that an important component of civil competence is the ability not only to obtain knowledge from a variety of sources, but also to use them. The conditions of application of the project method and a number of advantages of using project activities in the New Ukrainian School, the specifics of the use and classification of projects in a modern school. An indicative list of project topics is given, during the work on which students realize the norms of behavior in society, expand their understanding of the importance of the state, deepen their knowledge about life in society. The author presents the development of the project aimed at the assimilation of students of civil knowledge and development of civic skills. In addition, the author's project is aimed at mastering students' moral qualities that are necessary for every citizen. Among these qualities: patriotism, respect for others, tolerance, justice, dignity, equality. The purpose of the article is to clarify and highlight the psychological and pedagogical features of the formation of civil competence of primary school students by means of projects. According to our research, it is important to offer students projects that are related not only to the interests of the individual student, but also to the interests of society, thus educating active citizens who take into account the wishes and capabilities of each.

Keywords: competence, civic competence, project method, projects, project activity, competence approach, primary school.

Постановка проблеми. Розбудова Нової української школи – це реформа, яка спонукає шукати більш ефективні форми й методи навчання та виховання дітей. Дослідження психологів, педагогів свідчать про те, що молодший шкільний вік є періодом формування у кожної дитини новоутворень, тому важливе значення має те, яким чином учитель організовує освітній процес. Традиційна система навчання, що склалася в попередні періоди, не є актуальною в Новій українській школі. Відтак, учителі початкових класів застосовують в своїй роботі нові форми й методи, що ґрунтуються на діяльнісному підході. Серед них виокремлюємо проектний метод, що має ряд переваг для учнів. Проект змінює хід навчання, ставить перед суб'єктами освітнього процесу нові цілі, змінює їх ролі, сприяє створенню умов для діяльності кожного учня. Окрім того, проектний метод виступає засобом формування якостей учня-громадянина, а саме: патріотизму, поваги до оточуючих, толерантності, відповідальності за власні вчинки, що становить підґрунтя для формування громадянської

компетентності. Ми погоджуємося з тим, що вплив на формування цих якостей мають батьки, вчителі та інші дорослі, які оточують молодшого школяра. Саме їхня поведінка стає взірцем для наслідування. Формування системи моральних знань учнів початкових класів здійснюється під час громадянського виховання. Саме під безпосереднім впливом школи та родини, у дитини формуються певні уявлення про правила поведінки, норми життя у соціумі. Результатом доцільно організованого громадянського виховання учнів початкової школи є сформовані громадянські компетентності: знання про свою національну культуру, історію, звичаї, традиції, права та обов'язки; повага до народу, держави, її символів та мови; здатність до співпраці, роботи в команді; любов до рідного дому й сім'ї, до історії і культури країни, поваги до її громадян; здатність робити свідомий вибір та нести відповідальність за свої дії.

Вивчення стану громадянського виховання в початкових школах м. Києва та Київської області засвідчують, що в учителів початкових

класів виникають труднощі під час вирішення вищезазначеної проблеми. Попри позитивний досвід застосування проектної діяльності, вчителі нерідко ігнорують цей метод під час формування громадянської компетентності учнів.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Історико-педагогічні проблеми громадянського виховання учнів у різні роки висвітлено в працях І. Беґа [1], Г. Іванюк [8; 9]. Питанням громадянського виховання підростаючого покоління у наш час присвячено наукові доробки І. Беґа [1], К. Чорної [1], Г. Гревцевої [4]. Поняття «громадянська компетентність» розглядають у своїх роботах І. Победаш [11], Г. Гревцева [4]. Дослідники І. Победаш [11], А. Сігова [13] займалися проблемою формування громадянської компетентності молодших школярів.

В українській педагогічній думці теоретико-методологічні засади використання проекту були закладені психологом Г. Ващенком [2], який відносив цей метод до дієвих, що працюють на результат.

Загальні аспекти теорії та практики методу проектів, їх класифікацію досліджували І. Єрмаков [6], Л. Мартинець [10], Н. Грона [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на достатню кількість праць, які присвячені проблемам громадянського виховання учнів, недостатньо висвітлено практику формування громадянської компетентності учнів початкової школи засобами проектів, що актуалізуються в умовах розбудови Нової української школи.

Мета статті. З'ясувати та виокремити психолого-педагогічні особливості формування громадянської компетентності учнів початкових класів засобами проектів.

Виклад основного матеріалу. Вивчення досвіду європейських країн, дає підстави для з'ясування тенденцій в освіті на засадах компетентнісного підходу, що ставить за мету змінити хід навчання, – з процесу набуття знань на процес формування компетентностей. Незважаючи на те, що в сучасній психолого-педагогічній літературі накопичена значна база робіт, в яких розглядається поняття «компетентність», існує деяка неоднозначність думок щодо тлумачення цього терміну.

В Законі України «Про освіту» компетентність визначається як динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність [7].

На думку більшості вчених, компетентність постає як якість особистості, що включає в себе знання, навички, досвід, уміння, які необхідні для якісного виконання професійної діяльності. Г. Селевко висвітлює компетентність як інтегральну якість особистості, що виявляється в загальній здатності та готовності до діяльності, яка базується на знаннях і досвіді, здобутих у процесі навчання і соціалізації й орієнтованих на самостійну й успішну участь у діяльності [12, с. 139].

Громадянське, патріотичне виховання здійснюється на всіх етапах навчання в школі. Адже завдяки цьому, забезпечується всебічний розви-

ток особистості молодшого школяра. Г. Іванюк характеризує мету патріотичного виховання, як розвиток духовно багаті особистості на основі пізнання та осмислення культурної спадщини й здобутків інших народів, залучення дітей до засвоєння загальнолюдських ідеалів, готовності захищати родину, Батьківщину. Ці думки вчена розвиває в руслі полікультурного підходу [9, с. 28–40].

Окрім того, в контексті громадянського виховання важливо виокремити саме громадянську компетентність, формування якої починається в школі з перших уроків. Победаш І.В., досліджуючи характеристику громадянської компетентності в науковій літературі, тлумачить означене поняття як здатність людини на основі набутих громадянських знань, базових громадянських вмінь, громадянських цінностей чи ставлень орієнтуватися в суспільному житті, активно та ефективно взаємодіяти із суспільством, реалізуючи власні стратегії успіху, підвищувати суспільні стандарти [11, с. 278]. Г. Гревцева визначає громадянську компетентність як таку, що визначає готовність людини виконувати свій громадянський обов'язок щодо себе, суспільства, держави, як здатність реалізувати себе в різноманітних видах діяльності [4, с. 23]. Підкреслимо, що сформована компетентність дозволяє людині виявляти й успішно розв'язувати проблеми, що є характерними для громадянського суспільства. Важливим компонентом громадянської компетентності є здатність не лише отримати знання із різноманітних джерел, але й на основі власного досвіду змінювати власне життя.

Досліджуючи педагогічну спадщину С. Русової, учена Г. Іванюк зауважує, що «розбудова нової школи відбувалася в руслі державотворення в Україні, тому освіта юних громадян розглядалася не лише з позиції засвоєння знань, а й розвитку готовності до їх застосування в праці» [8, с. 48]. Зазначимо, що це завдання освіти є актуальним і в наш час. Адже ми прагнемо, щоб учні не лише володіли знаннями, але й вміли їх застосовувати в реаліях сучасного життя.

На думку українського психолога І. Беґа, у виховній діяльності важливим є формування у дітей та учнівської молоді відчуття приналежності до України, особистої відповідальності за долю держави та українського народу, виховання поваги до державних символів, шанобливого ставлення до традицій і культури предків. Усіх національностей, що населяють нашу країну [1, с. 28]. Формування цих якостей – це частково формування громадянської компетентності. Відтак, постає питання вибору форм та методів формування зазначеної компетентності.

Г. Ващенко вагому роль відводив вибору методів навчання в освітній діяльності. «Метод визначає головну техніку навчального процесу» – зазначається в праці «Загальні методи навчання». Окрім того, вчений зазначав, що цей метод не може бути єдиним у навчальній діяльності, адже варто «не тільки розвивати творчі здібності дітей, а й дати їм ґрунтовні знання» [2, с. 103–104].

Сучасні дослідники, які вивчають метод проектів наголошують, що він спрямований на здобуття знань у тісному зв'язку з реальною життєвою практикою. Мартинець Л. зазначає, що

проект належить до інноваційних форм організації колективної діяльності учнів, яка спрямована на створення певного творчого продукту [10, с. 11]. До того ж, як зазначає І. Єрмаков [6, с. 28], «проект, що сама дитина задумала та виконала на ґрунті свого власного досвіду – це найкращий терен, на якому розвивається зусилля дитини – розумове та вольове – і це становить дитину на шлях свідомої та планомірної діяльності, що прямує до якоїсь мети».

Відповідно до висновків учених різних періодів, (Л. Виготський [3], І. Бех [1] та ін.) дитина вже на початку шкільного життя здатна усвідомлювати своє соціальне місце. Вона самостійно здатна засвоювати правила моральної поведінки. Тому навчання молодших школярів розглядаємо як створення умов для успішного розвитку психічних процесів, до яких відноситься увага, сприймання та спостережливості, пам'ять.

Особливості діяльності молодшого школяра зумовлюють психологічні фактори розвитку його особистості, а саме: основні психічні новоутворення; певна соціальна ситуація розвитку; провідний тип діяльності. З приходом дитини до школи змінюється система відносин дитини з дійсністю. На неї покладають зобов'язання не лише відвідувати навчальний заклад, а й виконувати певну роботу та підпорядковуватись новим правилам.

Одним із головних завдань громадянського виховання має бути розвиток моральних почуттів, що виявляються в учнів у формі симпатії, дружби, товариськості, обов'язку, гуманності. Як зазначає Л. Виготський, вчитель не може безпосередньо впливати на характер учня, але він може створити відповідне середовище для формування необхідних якостей у дитини [3, с. 341–344]. В процесі громадянського виховання, вчителі намагаються формувати в учнів таку рису, як патріотизм – любов до своїх співвітчизників, до своєї землі, до її національних героїв та історичного минулого. Інтерес держави до громадянина-патріота значно зростає останні роки. Недаремно, сформоване соціальне замовлення на розробку технологій, які б ефективно виховували вищезгадану якість у підростаючого покоління.

На думку Сігової А., виховання громадянськості є однією з умов підготовки покоління людей, здатних відродити суспільство і духовність нації, розвинути ідею державності, звернену до людини [13, с. 219]. Становлення нового громадянина правової держави має відбуватися в умовах удосконалення освітнього процесу та його учасників. Від обраних педагогом технологій та методів навчання, залежить ефективність формування громадянської компетентності. У педагогічній діяльності варто надавати перевагу формам та методам, які б сприяли розвитку критичного та творчого мислення, самостійності, уміння міркувати, брати участь у громадському житті. Відповідно до цих вимог, сприятливими для формування громадянської компетентності вважають використання інформаційних, проектних та інтерактивних технологій. Зокрема, виокремлюємо проектні технології, які спрямовані на стимулювання інтересу учнів до нового. До переваг проектного навчання науковець Грона Н. відносить: здатність вільно і точно володіти мовою та мовленням; добирати засоби досягнення кінце-

вого результату виконавцями проекту; конструктивно спілкуватися, співпрацювати, взаємодіяти, надавати взаємодопомогу, долати суперечки; використовувати різні організаційні форми роботи; використовувати різноманітні засоби дизайну; добирати різноманітні наочні матеріали: фотографії, малюнки, діаграми, графіки та ін.; використовувати сучасну оргтехніку та обладнання [5, с. 144]. Недаремно проектний метод визначають як такий, що має високу результативність. Адже він сприяє формування таких важливих якостей як взаємодопомога, вміння висловлювати свою думку, вести конструктивний конфлікт.

Звичайно, використання цього методу в початковій школі має свої особливості: учні разом з учителем планують подальшу діяльність, розробляють етапи роботи над проектом, розподіляють обов'язки, формулюють тему, мету, але вся їхня робота виконується самостійно під керівництвом вчителя. Також зазначаємо, що виконання проекту вимагає систематичного дослідження проблеми, він передбачає не лише збір інформації, а й її аналіз, відбір. Особливістю даного методу є перш за все його спрямованість на співпрацю, тому на завершальному етапі важливим є рефлексія та самооцінювання кожного учасника, що сприяє розвитку особистісних громадянських якостей учнів.

На думку вчителів, для реалізації методу проектів у школі чільне місце займає проектна діяльність, що пов'язана не лише з інтересами окремого учня, а й з інтересами соціума. Таким чином, у проектній діяльності створюються умови для виховання активних громадян та врахування побажань кожного учня. Досвід впровадження методу проектів в заклади загальної середньої освіти (початкову школу) свідчить, що найскладніше самостійно розподіляти обов'язки між учнями. Важливо зазначити, що тут слід дотримуватися такого розподілу, за якого кожна дитина виконує ту частину роботи, де вона зможе зробити її краще ніж інші.

Учні з першого класу поступово залучаються до різних видів проектів, серед них: творчі, дослідницькі, ігрові, практично-орієнтовані. При виборі виду навчального проекту, вчителі керуються психолого-педагогічними особливостями учнів. Таким чином, для дітей 6-8 років характерним є бажання довідатися щось нове та невідоме, а серед форм діяльності яким вони надають перевагу – малювання, ліплення тощо. Діти 8-10 років прагнуть встановлювати взаємозв'язки між певними подіями. Їм притаманний потяг до пошукової діяльності. Керуючись цими та іншими знаннями, вчителі обирають найбільш доцільний вид діяльності для учнів: для 1 та 2 класів актуальними будуть ігрові та практично-орієнтовані проекти, їх мета – ознайомити дітей з певними подіями та явищами; для 3-4 класів – дослідницько-пошукові, інформаційні та творчі проекти. Орієнтовні теми проектів для учнів початкових класів: «Герої навколо нас», «Наші права – наш скарб», «Я і мої права», «Народні символи України», «Моє місто», «Славетні українці», «Я – це Україна», «Традиції українського народу», «Знай свої права», «Державні символи України». Залежно від мети та завдань, які необхідно виконати, добір тематики проектів може бути

досить різноманітним. В одних випадках вчителі вибирають тему, що пропонують науковці, які працюють у галузі освіти. В інших – самостійно обирають тему відповідно до потреб навчальної ситуації, уподобань учнів. У третіх – тему проекту пропонують учні, які опираються на власні інтереси. Обираючи тему проектів, вчителі мають на меті поглибити знання учнів у певній галузі. Найчастіше тематика проектів стосується питання, що є актуальним для сучасного життя. Проектна діяльність стимулює систематичне творче мислення учнів, «вмикання» навичок дослідницької роботи.

На основі наукових праць, нами розроблено деякі рекомендації стосовно впровадження методу проекту в освітній процес: чітко формулюйте мету та завдання проекту; формулюйте групи таким чином, щоб щоразу в команді працювали різні учні; оберіть вид проекту, який найбільш вдало вирішить поставлені завдання; визначте, що саме має бути результатом проектної діяльності.

Пропонуємо власну розробку проекту, який спрямований на формування громадянської компетентності та її компонентів: когнітивного (знання про державу, свою національну культуру, права та обов'язки громадян), ціннісно-мотиваційного (відбиває ставлення до своїх громадянських прав, до співвітчизників, мотиви поведінки), діяльнісного (передбачає наявність необхідних вмінь та навичок, які дозволяють виконувати громадянські обов'язки, критично мислити, уміти працювати в групі, адекватно застосовувати набуті громадянські знання в реальних життєвих ситуаціях, уміти користуватися своїми правами) та творчо-продуктивного (виявляється в умінні створювати продукти своєї діяльності). Незважаючи на те, що навчання в школі здебільшого спрямоване на знанневий (когнітивний) компонент, вагому роль, в становленні учня як громадянина, відіграють й ціннісно-мотиваційний, діяльнісний та творчо-продуктивний компоненти, які спонукають учня до діяльності в соціумі.

Тема: *Без сім'ї і свого роду – немає нації, народу*

Паспорт проекту

Події останніх років, які відбулися в державі, дали чітко зрозуміти, що громадянське виховання учнів знаходиться на низькому рівні. Звичайно, молодшим школярам ще важко зрозуміти такі поняття як «патріотизм», «громадянськість», проте дітям знайомі інші слова – сім'я, родина.

Наш проект – це чудова змога показати дітям, що їхня родина – це також маленька держава, де існують свої права, обов'язки, традиції. Його реалізація дасть змогу батькам стати помічником дитини, її радником.

Мета проекту: формувати громадянську компетентність учнів шляхом засвоєння основних понять, вчити проводити пошукову діяльність, розширювати знання учнів про свою родину, розвивати пізнавальні здібності учнів, розвивати вміння співпрацювати в команді, виховувати культуру мовлення, повагу до своєї сім'ї, родини.

Завдання проекту: залучення до активної співпраці батьків; виявлення рівня сформованості громадянської компетентності молодших школярів; розвиток інтелектуальної та емоційно-почуттєвої сфери особистості учня.

Характеристика проекту:

за предметною галуззю – міжпредметний;
за тривалістю – довготривалий;
за основною діяльністю – виховний, дослідницький;

за кількістю учасників – груповий (30 учнів, 6 груп);

форми реалізації проекту: свято, екскурсія, виставка, відеоролики.

Етапи реалізації проекту:

I етап – підготовчий

1. Обговорення у класі теми.

2. Розробка завдань, які мають бути виконані під час реалізації проекту.

3. Висловлення ідей стосовно форми подання проекту.

4. Внесення пропозицій та доповнень.

5. Об'єднання учнів в групи та розподіл завдань.

1 група – науковці. Завдання – з'ясувати, якою була держава в давні часи? Чи існували в ній закони? Якими були її межі?

Проведення виховної години «Держава починається з родини».

2 група – журналісти. Завдання – провести опитування учнів класу та їхніх батьків, та з'ясувати, чи святкують в їхніх родинах державні на народні свята? Яким чином?

Відвідування шкільного музею «Українські народні звичаї».

3 група – художники. Завдання – організувати виставку малюнків «Моя родина – маленька країна».

4 група – оповідачі. Завдання – підібрати прислів'я та приказки про родину, державу. Дібрати цікаві легенди свого краю.

Організація свята «Наш край легендами багатий».

5 група – географи. Завдання – підготувати розповідь про будь-який куточок держави, в якому Вам довелося побувати разом з батьками. Створити короткі відеосюжети про ці міста.

Проведення вікторини між учнями паралельних класів «Моя незвідана країна».

6 група – правознавці. Визначити, які права та обов'язки мають діти в сім'ї. Ознайомитися з правами дитини в державі.

Створення стінгазети «Мої права та обов'язки».

II етап – реалізація проекту

Учні разом з батьками збирають інформацію, коригують її, співпрацюють з іншими учнями класу.

III етап – презентація проекту

Школярі розповідають про роботу над проектом, демонструють кінцевий продукт (фотовиставка), відповідають на запитання.

IV підбиття підсумків

Учасники проекту разом з учителем аналізують виконану роботу, визнають переваги та недоліки, діляться труднощами, які виникали під час роботи, оцінюють свою діяльність, розповідають про особисті враження, висловлюють побажання щодо подальшої роботи.

Підсумок роботи над проектом. Під час роботи над проектом учні дізналися багато нової інформації, розвивали вміння працювати в команді. Робота учнів разом з батьками сприяла розвитку дитячо-батьківських взаємин. Окрім того, під час реалізації проекту школярі вчилися самостійно знаходити необхідні відомості, відбирати потрібні факти.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Проектна діяльність виконує чимало завдань. Серед них і формування компонентів громадянської компетентності. Під час роботи над проектом «Без сім'ї і свого роду – немає нації, народу» учні мають змогу довідатися цікаву та необхідну інформацію про родину, державу, традиції свого народу, права та обов'язки (когнітивний компонент). Під час підготовки розповіді «Моя незвідана країна» школярі демонструють своє ставлення до багатств народу, а слухаючи розповіді однокласників – з'являється мотивація від-

відати та побачити на власні очі всі куточки України (мотиваційно-ціннісний компонент). Окрім того, під час всього проекту учні здобувають вміння працювати в колективі, відповідати за свою справу (діяльнісний компонент). Створення стінгазети, виставки малюнків та організація свята демонструє рівень сформованості творчо-продуктивного компоненту громадянської компетентності.

Питання щодо формування структурних компонентів громадянської компетентності в учнів початкових класів є актуальним для сьогодення і потребує подальших наукових досліджень.

Список літератури:

1. Бех І., Чорна К. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 12–13. С. 26–37.
2. Вашенко Г.І. Загальні методи навчання : підручник для педагогів Українське педагогічне товариство. Київ : Українська Видавнича Спілка, 1997. 410 с.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология. Москва : Педагогика, 1991. 480 с.
4. Гревцева Г.Я. Гражданское воспитание как фактор социализации школьников : дис. д-ра пед. наук : 13.00.01. Челябинск, 2006. 384 с.
5. Грона Н. Організація проектної діяльності на уроках читання (на матеріалі творів В.О. Сухомлинського) *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер. : Педагогічні науки*. 2013. Вип. 123(1). С. 137–142.
6. Єрмаков І.Г. Метод проектів у контексті життєвих результатів діяльності у системі соціальної та життєвої практики учнів. *Постметодика*. 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 24–34.
7. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/paran186#n186>
8. Іванюк Г.І. Діяльність Софії Русової в царині педагогіки: служіння народу й Україні. *Рідна школа*. 2016. № 5–6. С. 46–50.
9. Іванюк Г.І. Практична педагогіка виховання: посібник з теорії та методики виховання / за ред. М.Ю. Красовицького; упорядник Г.І. Іванюк. Київ; Івано-Франківськ : Плай, 2000. 218 с.
10. Мартинець Л.А. Проектна діяльність у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 3. С. 10–13.
11. Победаш І.В. Сутнісна характеристика громадянської компетентності в науковій літературі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2016. Вип. 137. С. 275–279.
12. Селевко Г. Компетентности и их классификация. *Народное образование*. 2004. № 4. С. 138–143.
13. Сігова А. Формування громадянської компетентності учнів початкових класів. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. 2017. №134. С. 215–220.

References:

1. Bekh I., Chorna K. (2015). Prohrama ukrainskoho patriotychnoho vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi. *Hirskha shkola ukrainskykh Karpat* [The program of Patriotic education of children and youth], no. 12–13, pp. 26–37. (in Ukrainian)
2. Vashchenko H.I. (1997). Zahalni metody navchannia [General teaching methods]. Kyiv : The Ukrainian Publishing Union. (in Ukrainian)
3. Vygotskij L.S. (1991). Pedagogicheskaja psichologija [Educational psychology]. Moscow : Pedagogy. (in Russian)
4. Grevtseva, G.Ya. (2006). Hrazhdanskoe vospytanye kak faktor sotsyalyzatsyy shkolnykov [Civil Education as a Factor of schoolchildren's Socialization]: (PhD Thesis). Chelyabinsk. (in Russian)
5. Hrona N.V. (2013). Orhanizatsiia proektnoi diialnosti na urokakh chytannia (na materialii tvoriv V.O. Sukhomlynskoho) [Organization of Project Activities at Reading Lessons (Based on the Works of V.O. Sukhomlinsky)]. *Naukovi Zapysky Kirovohradskoho Derzhavnogo Pedahohichnogo Universytetu Imeni Volodymyra Vynnychenka. Ser. Pedahohichni Nauky*, vol. 123, no. 1, pp. 137–145. (in Ukrainian)
6. Yermakov I.H. (2016). Metod proektiv u konteksti zhyttievykh rezultativ diialnosti u systemi sotsialnoi ta zhyttievoi praktyky uchniv [Method of projects in the context of life results of children in the system of social and life practice of students]. *Postmetodyka*, vol. 2, no. 1, pp. 24–34. (in Ukrainian)
7. Zakon Ukrainy «Pro Osvitu» [Law of Ukraine «On Education»] (05.09.2017). Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/paran186#n186>
8. Ivaniuk H.I. (2016). Diialnist Sofii Rusovoi v tsaryni pedahohiky sluzhinnia narodu y Ukraini [Activities of Sofia Rusova in the field of pedagogy: service to the people and Ukraine]. *Ridna Shkola*, no. 2-3, pp. 46–50. (in Ukrainian)
9. Ivaniuk H.I. (2000). Praktychna pedahohika vykhovannia: posibnyk z teorii ta metodyky vykhovannia [Practical pedagogy of education: manual on the theory and methods of education]. Kyiv; Ivano-Frankivsk : Plai. (in Ukrainian)
10. Martynets L.A. (2015). Proektna diialnist u navchalno-vykhovnomu protsesi zahalnoosvitnogo navchalnogo zakladu osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti [Project activity in the educational process of general educational institution education and development of gifted personality]. *Osvita Ta Rozvytok Obdarovanoi Osobystosti*, no. 3, pp. 10–12. (in Ukrainian)
11. Pobedash I.V. (2016). Sutnisna kharakterystyka hromadianskoi kompetentnosti v naukovi literaturi visnyk Chernihivskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu. [Essential characteristics of civil competence in the scientific literature]. *Pedahohichni Nauky*, vol. 137, pp. 275–279. (in Ukrainian)
12. Selevko H. (2004). Kompetentnosti i ikh klassifikatsiya [Competencies and their classification]. *Popular education*, no. 4, pp. 138–143. (in Ukrainian)
13. Sihova A. (2017). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchniv pochatkovykh klasiv [Formation of civil competence of primary school students]. *Pedahohichni nauky: zbirnyk naukovykh prats*, no. 134, pp. 215–220. (in Ukrainian)